

УДК 008:739.071.1(477)''19/20''Дьомін
DOI <https://doi.org/10.32782/uad.2022.6.1>

Безугла Руслана Іванівна,

доктор мистецтвознавства, доцент,
старший науковий співробітник, завідувач відділу теорії та історії культури
Інституту проблем сучасного мистецтва Національної академії мистецтв України
ORCID ID: 0000-0003-1190-3646
bezuhla@mari.kiev.ua

Гончаренко Анастасія Олексіївна,

кандидат мистецтвознавства,
старший науковий співробітник відділу методології мистецької критики
Інституту проблем сучасного мистецтва Національної академії мистецтв України
ORCID ID: 0000-0001-7466-6030
artastasy@gmail.com

КИЇВСЬКА КОВАЛЬСЬКА СЕЦЕСІЯ У ТВОРЧОСТІ ВОЛОДИМИРА ДЬОМІНА

Стаття присвячена аналізу творчості київського художника-ковалев Володимира Дьоміна (4.07.1957–29.11.2021) у контексті вивчення спадщини знакових постатей європейського та українського ковальського мистецтва. Для досягнення поставленої мети автори запропонували історико-хронологічний підхід який було використано для обґрунтування періодизації творчої діяльності Володимира Дьоміна; системний підхід дозволив комплексно та всебічно дослідити розвиток ковальського мистецтва 1970–2020-х років; культурологічні та мистецтвознавчі підходи додали порівняльного виміру вивченню творчості Дьоміна на противагу процесам відродження та розвитку європейського та українського ковальського мистецтва другої половини ХХ століття до 2020-х років.

У контексті етапної творчої спадщини Володимира Дьоміна було оцінено спеціальну літературу про відродження ковальського мистецтва та ремесла в Україні загалом та в Києві та Київській області зокрема. Проаналізовано основні етапи розвитку українського ковальського мистецтва з огляду на участь у цих процесах Володимира Дьоміна. Було розглянуто творчість художника з 1970-х років і до сьогодні. Розглянуто соціокультурну складову творчої спадщини Володимира Дьоміна.

Новизною статті є комплексне дослідження творчої спадщини видатного київського художника-архітектора-ковалев Володимира Дьоміна. У дослідженні наголошується на етапах творчого і громадського життя Дьоміна. Визначено його роль у відродженні та переході до другого етапу розвитку ковальства в Україні. Були оприлюднені маловідомі факти і документи про життя і творчість Дьоміна.

Практичне значення дослідження полягає в розширенні знань про процес розвитку ковальства в Україні загалом і, зокрема, у Києві протягом 1970–2020-х років. Результати дослідження ґрунтуються на розкритті деталей професійної діяльності Володимира Дьоміна. Ці матеріали стануть цінним джерелом інформації для подальших досліджень з історії українського ковальського мистецтва.

Ключові слова: Володимир Дьомін, українське ковальське мистецтво другої половини ХХ століття до 2020-х років, художник, біографія художника, культурологічний аналіз, коваль.

Bezuhla Ruslana, Honcharenko Anastasiia. KYIV BLACKSMITH SECESSION IN THE WORK OF VOLODYMYR DYOMIN

The aim of the paper is to analyze the works of the Kyiv-based artist blacksmith Volodymyr Diomin (4.07.1957–29.11.2021) in the context of studying the legacy of the iconic figures of European and Ukrainian blacksmithing art.

The historical-chronological approach was used to substantiate the periodization of Volodymyr Diomin's creative activity; the systemic approach enabled a complex and throughout study of the development of blacksmithing art in the 1970s–2020s; the cultural and art research approaches added a comparative dimension to the study of Diomin's work as contrasted with the processes of revival and development in European and Ukrainian blacksmithing art of the second half of the twentieth century and up to the 2020s.

The specialized literature on the revival of blacksmithing art and craft in Ukraine in general and in Kyiv and Kyiv region in particular was evaluated in the context of the milestone creative legacy of Volodymyr Diomin. The main stages in the development of Ukrainian blacksmithing art were analyzed with regard to Volodymyr Diomin's

involvement in these processes. The artist's works since the 1970s and up to the present time were examined. The sociocultural component of Volodymyr Diomin's creative legacy was considered.

Scientific novelty. The throughout study of the creative legacy of the acclaimed Kyiv artist–architect–blacksmith Volodymyr Diomin constitutes the novelty of the paper. Diomin's creativity and public life was discussed. His role in the revival and transition to the second stage of the development of blacksmithing in Ukraine was determined. The little-known facts and documents about Diomin's life and creativity were publicized.

The practical significance of the research is in broadening the knowledge on the process of development of blacksmithing in Ukraine in general and more specifically, in Kyiv, during the 1970s–2020s. The results of the research are grounded in revealing the little-known details of Volodymyr Diomin's professional activity. These materials will be a valuable source of information for further research on the history of Ukrainian blacksmithing art.

Key words: Volodymyr Diomin, Ukrainian blacksmithing art of the second half of the twentieth century through to the 2020s, artist, artist's biography, cultural analysis, blacksmith.

Постановка проблеми. Проаналізований теоретичний доробок науковців щодо проблеми вітчизняного ковальства доводить необхідність детального дослідження теми художнього українського ковальства – осередків, приватних кузень, творчих колективів, окремих творчих особистостей. Художнє ковальство з кожним роком набуває все більшої вагомості в сферах культури, комерції та промисловості різних країн, оскільки є одним із важливих елементів візуальних комунікацій, має свої витoki в декоративно-прикладному та образотворчому мистецтві, виконує прикладну/утилітарну та художню/естетичну функції. Сучасні міждисциплінарні дослідження художнього ковальства як складової художньої культури України на сьогоднішній день є недостатніми, що пояснюється різними як історичними так і соціокультурними чинникам, адже ковальство в Україні пройшло свій самобутній шлях розвитку, а ставлення до цього феномена, як ремісничого/традиційного так і творчого/художнього, видозмінювалося неодноразово.

Ім'я Володимира Миколайовича Дьоміна, відомого в Україні та поза її межами художника-ковалю, сьогодні згадується у зв'язку з сумною датою – першою роковиною по смерті майстра. Не дивлячись на його неабияку популярність у колі ковалів України ґрунтовного дослідження про його творчість досі немає. Це несправедливо, адже роль Володимира Дьоміна у так званому «другому відродженні» вітчизняного ковальства була не лише незаперечною, а скоріше знаковою. Сьогодні про українське художнє ковальство почали згадувати частіше і, навіть, писати культу-

рологічні та мистецтвознавчі дослідження. Щоправда, кількість таких розвідок значно менша за дослідження інших видів і напрямів образотворчого мистецтва. Спочатку автори називали три прізвища піонерів ковальського руху України – Олександр Міловзоров, Анатолій Гайдамака, Олег Боньковський. Згодом додалися ще два – Олег Стасюк і Віктор Шоломій. Ім'я Володимира Дьоміна залишалося поза увагою сучасних науковців, як мистецтвознавців так і культурологів.

Метою статті є реконструкція творчого шляху українського митця, художника-ковалю В. Дьоміна, який стояв у витоків так званої другої хвилі відродження київського художнього ковальства, адже концепції розгляду особистості в історіографії та її творчої діяльності є важливими у контексті заявленої проблематики.

Аналіз досліджень і публікацій. Важливо зазначити, що спеціалізованих розвідок про історію розвитку ковальства традиційного/ремісничого та ковальства художнього в українському мистецтвознавстві та культурології досить обмежена кількість. Науковці віддавали перевагу дослідженню технології обробки металів, якій присвячено статей значно більше ніж творам художнього кування. Автори, які писали про ювелірне мистецтво та художній метал переважно були іноземцями. Основні твори належать перу Б. Андерсона [1], Е. Бреполя [2], Г. Сміта [11], В. Трейстера [12].

Наукові та історичні джерела, що стосуються розвитку ковальського промислу та ковальського мистецтва можна умовно систематизувати за наступними критеріями:

межа XIX–XX століть – друга половина 1980-х років, початок 1990-х – до нашого часу. Серед вітчизняних учених, хто почав досліджувати розвиток українського ковальства були П. Жолтовський та П. Мусієнко. Їхня праця про ковальські промисли і ковальське мистецтво була оприлюднена ще 1963 року у книзі «Українське декоративне мистецтво» [4]. Також, у монографії «Декоративне мистецтво в інтер'єрі громадських будівель» [3] цілий розділ присвячено творам сучасних митців, які працюють у дереві та металі. Автором цього розділу стала українська науковиця Л. Жоголь. Важливо відмітити й одну з найбільших за обсягом й кількістю інформації працю Р. Шагало «Енциклопедія художнього металу» у двох томах. Перший том присвячено висвітленню різних відомих й маловідомих фактів в розвитку світового та українського художнього металу, проаналізовано деякі твори в галузі художнього металу, їх стилістика та експертиза, поточнено термінологію та запропоновано класифікацію цих творів [13]. Окремо потрібно відмітити напрацювання молодшої української науковиці, аспірантки Інституту проблем сучасного мистецтва Національної академії мистецтв України С. Роготченко, яка безпосередньо досліджує українське художнє ковальство [9].

Виклад основного матеріалу. Проаналізований теоретичний доробок науковців щодо проблеми вітчизняного ковальства доводить необхідність детального дослідження теми художнього українського ковальства – осередків, приватних кузень, творчих колективів, окремих творчих особистостей. Розвиток ковальського мистецтва центру України почався саме зі скансену в селі Пирогово. Першою творчою кузницею Києва стала кузня Музею народної архітектури та побуту України (1969). Місце розташування музею було виділено на межі тодішнього міста і поля села Пирогів. Факт відкриття скансену такого рівня для республіки був унікальним, бо схожого музею в СРСР не існувало. Протягом перших кількох років науковці установи перевезли і встановили на землях музею десятки унікальних зразків будівель народної архітектури з різних регіонів. Восени 1970 року

було встановлено сільську кузню, привезену з поліського хутору. Зовсім швидко ця кузня стане центром відродження забутого виду образотворчого мистецтва – ковальства. Туди попрямують небайдужі митці і майстри народної творчості, а згодом і професійні художники. У Музеї народної архітектури та побуту України працювали ковалі Олег Стасюк і Жан Торгочій.

Перші згадки про творчість коваля В. Дьоміна сягають початку 1970-х років. Володимир познайомиться у тому чоловічому клубі з ковалями і науковими співробітниками серед яких буде і Олексій Роготченко. Їх дружба триватиме до відходу Володимира у Вічність. У другу половину сімдесятих років стартуватиме потужний мистецький шлях Володимира. Як зазначає мистецтвознавець Світлана Роготченко: «Друге відродження художнього ковальства, після десятиліть заборони радянською владою мистецтва вільних людей, здійснили ті, хто відчув силу розплавленого металу й невимовну пристрасть реалізувати свій творчий потенціал. Серед них Володимир Дьомін – архітектор у третьому поколінні, в руках якого молот відчував міць його «рукопашного» малюнку, знань з історії мистецтва, опору матеріалів та теорію їх міцності» [10, с. 156].

Важливою подією в розвитку українського ковальства стала знаменна дата – 1500-ліття Києва. Відомий архітектор Микола Мефодійович Дьомін – батько Володимира, запропонував київським можновладцям цікавий проєкт. Ідея була наступна: зробити з кераміки і випалити на високу температуру макети стародавніх архітектурних споруд часів Київської Русі і встановити їх просто неба коло Золотих Воріт. Роботу запропонували Олександр Міловзорову. В реальності замовлення не трапилося. Міловзоров зробив один макет заввишки більше метра, а робота була призупинена, а макет зник. Але зустріч старшого Дьоміна з Міловзоровим відіграла важливу роль у становленні Дьоміна молодшого як коваля. Батько привів сина до молодого тоді маєстро і запропонував навчити сина майстерності гончара. Та сталося не так, як гадалося. Звичайно, Міловзоров – амбітний і стильний

київський митець, власник новенької червоної Ниви, міцний і кременезний вразив Володимира. Про кераміку забули у той самий вечір, коли прийшли на вулицю Орджонікідзе у напівпідвальну майстерню проти знаменитого будинку з химерами архітектора Городецького. Олександр Міловзоров на той час уже завершив роботу над металевими творами – люстрою «Сузір'я» для ресторану «Дубки» (1970), люстрою «Балясини» для Посольства Болгарії в Україні (1973), люстрою у Призалізничному Поштамті (1975), люстрою «Більярд для Будинку творчості композиторів у Кічєєво (1976). На момент знайомства з Володимиром він захопився кованим металом з його безмежними можливостями і працював з Олегом Стасюком у кузні в Пирогово. Спочатку у парі молотобійцем був Міловзоров, а згодом молотом били по черзі. Стасюк більше. Певне, Олександр зумів передати своє ставлення до гарячого металу, яке називав фізичною насолодою, разом з естетикою молодому початківцю Володимиру Дьоміну. Співпраця митців тривала довгий час. Після маленької кузні у Пирогово, вже сформована бригада за участю Володимира перейшла до більшої і вже професійної кузні Профтехучилища залізничників де був 75 атмосферний молот. Володимир був одним з найкращих, хто працював із цим молотом. Саме тут була виконана перша власна, самостійна робота митця – парні ворота на хорах Володимирського собору зібрана з листочків відкованих до тоненької площини на міцному молоті і зібраних між собою без сучасного електричного зварювання, виключно на обжимах «на гаряче».

Наприкінці 1970-х запрацював цех художнього кування на Художньому комбінаті Національної спілки художників України. За домовленістю, ковалі отримали можливість працювати на території Київського зонального науково-дослідного інституту експериментального проектування (КиївЗНДІЕП), а з 1979 року кузня переїхала до спеціально орендованого двору на вулиці Ямській. Там художники-ковалі Олег Стасюк, Володимир Дьомін, Віталій Чухманенко, Віктор Іващенко та Леонід Карльштейн виконали перші

замовлення Художнього комбінату. Кузня на Ямській була справжнім ковальським раєм. Тут були створені масштабні твори з кованиго металу, коли художник-проектант тісно співпрацював з художником-ковалем. Володимир Дьомін був і проектантом і виконавцем. Слід зауважити, що професійної школи ковальства у Києві, як і в решті інших областях України, не існувало. Оскільки, заборонене радянською владою мистецтво ковальської справи позбулося професійної школи на початку 1920-х років. Вакуум у галузі проіснував до початку 1970-х. Тобто, півстоліття. Люди які прийшли до кузень професіоналами не були. Олександр Міловзоров мав дві художні освіти. Середня – Лаврське училище, спеціальність – ткацтво. Вища – училище імені В. Мухіної, спеціальність – художник по склу. Анатолій Гайдамака також мав дві освіти – Харківське художнє училище, та Московське вище художньо-промислове училище (фах «Монументально-декоративне мистецтво»). Це два найяскравіших митця у царині художнього ковальства Києва. Решта ковалів взагалі не мали художньої освіти. Володимир Дьомін, архітектор у третьому поколінні, володів академічним малюнком, мав глибокі знання з історії мистецтва і, на відміну від колег по ковальському цеху, вивчав теорію опору матеріалів, знав основи будівельної справи, теорію міцності матеріалів, закони вітрової небезпеки і багато іншого, що вивчають архітектори.

Ковальський цех проіснував у Художньому комбінаті до Чорнобильської трагедії. На початок 1987 року він трансформується у кооператив «Ремесла» при Заповіднику «Древній Київ». Володимир Дьомін вийшов з кооперативу «Ремесла». Він організував власне виробництво на базі заводу «Реле і автоматики». У кузні В. Дьоміна виконано знакові для України замовлення ковальства.

Володимир – коваль, архітектор за освітою, автор низки знакових для українського ковальського мистецтва 1970-х – 2000-х років художніх творів. Дьомін один з митців, хто сприяв відродженню та розвитку українського художнього ковальства і тривалий час очолював Київське відділення Спілки

майстрів художнього кування України. Він безпосередньо займався розробкою ескізів і виконанням кованих творів у матеріалі.

Важливо зазначити, що ковальські твори майстерні М. Дьоміна виконані у стилі модерн, якому він віддавав перевагу. Наприклад, цілком обґрунтованим є звернення митця до стилю модерн при створенні вхідної групи (кованого навісу (1999–2000)) у будинку зведеному у 1907–1911 роках (Київ, вул. Контрактова площа, 10а), або в оформленні (реконструкції після реставрації (2000–2001)) п'ятизіркового київського готелю «Прем'єр Палац» (Київ, вул. Пушкінська 5–7/29), де в стилі модерн виконано навіс над центральним входом та міжповерхові огорожі. Митець залишався вірним стилю модерн, навіть коли працював із сучасними будівлями, як-от огорожа «Промінвестбанку» на вулиці Михайлівській, що могла бути виконана у будь-якому стилі, навіть сучасному. Але архітектори і ковалі віддали перевагу стилю модерн і виконали в ньому огорожу та в'їзні ворота. Модерн Володимира був особливий, твори митця легко розпізнати. Це був його стиль – стиль сили, енергії, інтелекту. Стиль справжніх майстрів, яких доволі багато довкола професії коваля.

Володимир був непересічною особистістю. Він завжди мав свою точку зору. Факти, навіть, з недалекої історії, швидко забуваються. Сьогодні молоде покоління ковалів уже і не знає, як починалися перші художні виставки. Але історію треба досліджувати і знати. Перша Київська виставка художнього ковальства була проведена 2003 року за підтримки Олексія Роготченка, який працював тоді першим заступником Голови Київської організації національної спілки художників України. Він віддав квоту своєї секції – критики і мистецтвознавства, аби у виставковому залі на тодішній Червоноармійській, 12, у найстаршому виставковому залі Києва, відбулася перша виставка художнього ковальства. Організацію виставки на себе взяла ковальська фірма «Тантьєма». Багато ковалів уявлення не мали, що таке художня виставка і, що таке творча, некомерційна робота. Виставка пройшла з успіхом і була позитивно оціненою киянами і гос-

тями столиці. Важливо зазначити, що у залах галереї «Митець» відбулось ще сім художніх виставок в яких брали участь творча молодь і дорослі ковалі. Виставки були комерційні. За оренду залу практично усіх виставок заплатив Володимир Дьомін. Він же купив кондиціонери для виставкового залу. Володимир багато разів був Головою та членом Жюри ковальських конкурсів у Донецьку й у Івано Франківську. Він завжди судив чесно. За це і мав повагу від ковальського гурту. Володимир дружив з ковалями з різних куточків України та охоче допомагав молодому поколінню. Згадати всі прізвища досить складно, можливо тільки відмітити знакових у ковальській справі людей. Наприклад, на Західній Україні це було подружжя Полуботків – Оля і Сергій, Орест Івасюта і Олег Боньковський; у Одесі Саша і Ніна Гуменюки; у Миколаєві Володя Пахомов; у Криму Вітя Баррас. Особливою сторінкою життя Володимира була його дружба з Енвером Ізмайловим – фантастичним музикантом, гітаристом. Можна зробити припущення, що їх відносини базувалися на підсвідомому бажанні Володимира стати гітаристом. У шкільні роки він грав на гітарі і, навіть, був учасником шкільної біт- групи. Але руки коваля, завжди понівечені, обпечені металом тому з часом йому прийшлося відмовитись від музикування.

Володимир дуже гостро відреагував на події 2014 року. Він був активним учасником подій на Майдані 2014, де знаходився з першого до останнього дня існування Майдана. Граната, що розірвалася поруч, пошматувала одяг, на щастя не зачепила тіла та кісток, але праве вухо практично перестало чути. Людина, яка більшу частину свого життя була активним митцем-ковалем, тижнями стояла коло горна, виковуючи з розплавленого металу твори ковальського мистецтва й прагнула залишатись поза політикою, різко змінила свої погляди, що стало несподіваним для багатьох. В останні роки свого життя Володимир не працював у кузні, погіршало здоров'я і фізично він не міг кувати як раніше, проте він не залишився осторонь від гострих соціополітичних подій, що відбувались в Україні. Певно, політика заповнила йому порожнину,

що виникла у зв'язку із закінченням ковальської діяльності.

Без перебільшення, можна стверджувати, що Володимир утілює в своїй життєтворчості основні риси українського коваля. Майже у кожній світовій культурі існує свій міфічний архетип коваля. Зауважимо, що образ коваля був одним із найвідоміших і найчастотніших героїв в українській духовній традиції. Згідно з давньослов'янською міфологією, бог-коваль Сварог створив перших людей із каменю і заселив землю, подарував вогонь та навчив землеробства, був покровителем шлюбу, ковальства, інших ремесел, мистецтва та дарував різні блага. Український Коваль уособлює у собі борця за справедливість, захисника людей, що дарує мирне життя та кращу долю.

За рік до смерті митець оприлюднив свої творчі роботи на сторінках фейсбуку. Люди писали схвальні відгуки і дякували, що Володимир дав можливість ознайомитись з його творчістю широкому колу поціновувачів. Син славного роду архітекторів Дьоміних, він навіки залишиться у пам'яті ковальської спільноти скромним працівником важкої професії. Ковалем стають у кузні, це – про Володимира Дьоміна. Проте, на превеликий жаль, роль Володимира Дьоміна у становленні і розвитку київського художнього ковальства є мало дослідженою і об'єктивно не оціненою.

Висновки. Сучасне вітчизняне художнє ковальство репрезентує унікальний синтез народних традицій та інновацій. Під впливом внутрішньодержавних, так і світових соціо-

культурних процесів відроджено школи професійної майстерності, працюють кафедри художнього металу у середніх і вищих художніх закладах країни. За 60 років, що минули від першого культурного ковальського осередку у кузні Музею народної архітектури та побуту у Пирогово в країні організовано значну кількість ковальських підприємств. Ковалі-художники беруть постійну участь у всеукраїнських художніх виставках, міжнародних симпозіумах, творчих групах, конференціях, фестивалях. Започатковано Спілки ковалів.

Стверджено, що одним із найбільш потужних ковальських центрів вказаного періоду була і залишається Творча архітектурна майстерня «М. Дьомін». Володимир Дьомін був одним з лідерів ковальського мистецтва України. В історію українського художнього ковальства він увійшов масштабними творчими роботами, де творчий кований метал завжди доповнював унікальний архітектурний смак. З'ясовано, що улюбленим стилем В. Дьоміна був стиль модерн, який він називав стилем сильних та інтелектуальних. Твори київського ковальства, виконані на межі XIX–XX століть, надихали В. Дьоміна на створення нових образів. Він був і залишився співцем краси рідного міста. Наголошено, що переосмислення досвіду майстрів та митців, які працювали в сфері ковальства, сприяє виявленню національної, регіональної та локальної специфіки, адже культура художнього ковальства, з одного боку, пов'язана з минулим, а з іншого – репрезентує та символізує націю.

Література:

1. Anderson B. W. Gem testing, 10th ed. London: Butterworths, 1990. 390 p.
2. Vreppohl E. The Theory and Practice of Goldsmithing. Portland: Brynmorgen Press, 2001. 536 p.
3. Жоголь Л. Декоративное искусство в интерьере общественных зданий. Киев: Будівельник, 1978. 103 с.
4. Жолтовський П., Мусієнко П. Українське декоративне мистецтво. Київ: Товариство для поширення політичних і наукових знань УРСР, 1963. 36 с.
5. Кара-Васильєва Т. Українські велетні ковальства. Художній метал. Візії майбутнього: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Івано-Франківськ, 3–4 травня 2019 р. Івано-Франківськ: Мантиторка, 2019. С. 40–43.
6. Кара-Васильєва Т. Стиль модерн в Україні: ІМФЕ ім. М. Рильського. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021, 216 с.: іл.
7. Semerák G., Bohmann K. Umělecké kovářství a zamečnictví. Praha: SNTL, 1979. 255 s.
8. Могилевський В. Ю. Художній метал Києва. Київ: Ковальська Майстерня, 2012. 352 с.

9. Роготченко С. Деякі історико-мистецькі аспекти становлення українського ковальства. *Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті*. 2018. Вип. 2. С. 93–101.
10. Роготченко С. Артистичне ковальство Володимира Дьоміна. *A+C*. № 3–4. 2022. # 3–4. С. 156–160.
11. Smith G. F. H. *Gemstones*. 14th ed. London: Chapman and Hall, 1972. 580, [31] p.
12. Трейстер М. Бронзовая матрица, найденная в пойме р. Трубеж (об использовании бронзовых матриц с рельефными изображениями в VI – IV вв. до н. э.). *Археологія і давня історія України*. 2017. Вип. 2. С. 200–207. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/arhdiu_2017_2_19 (дата звернення: 03.05.2022).
13. Шмагало Р. *Енциклопедія художнього металу: у 2 т.* Львів: Априорі. 2015. Т. 1: Світовий та український художній метал. Класифікація, термінологія, стилістика, експертиза. 420 с.

References:

1. Anderson, B. W. (1990). *Gem Testing*. 10th ed. London: Butterworths.
2. Brepohl, E. (2001). *The Theory and Practice of Goldsmithing*. Portland: Brynmorgen Press.
3. Zhogol, L. (1978). *Dekorativnoe iskusstvo v interere obschestvennykh zdaniy* [Decorative art in the interior of the public buildings]. Kiev: BudIvelnik [in Russian].
4. Zholtovskiy, P. & Musiienko, P. (1963). *Ukrainske dekoratyvne mystetstvo* [Ukrainian decorative art]. Kyiv: Tovarystvo dlia poshyrennia politychnykh i naukovykh znan URSS [in Ukrainian].
5. Kara-Vasyliieva, T. (2019). Ukrainski veletni kovalstva [Ukrainian titans of blacksmithing]. In *Khudozhnii metal. Vizii maibutnoho: Materialy Mizhnarodnoi naukovykh konferentsii*, Ivano-Frankivsk, 3–4 travnia 2019 r. (pp. 40–43). Ivano-Frankivsk: Mantykora [in Ukrainian].
6. Kara-Vasyliieva, T. (2021). *Styl modern v Ukraini* [Modernist style in Ukraine]. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].
7. Semerák G. & Bohmann K. (1979). *Umělecké kovářství a zamečnictví*. Praha: SNTL.
8. Mohylevskiy, V. (2012). *Khudozhnii metal Kyieva* [Art metal of Kyiv]. Kyiv: Kovalska Maisternia [in Ukrainian].
9. Rohotchenko, S. (2018). Deiki istoriko-mystetski aspekty stanovlennia ukrainskoho kovalstva [Historical and art aspects of Ukrainian blacksmithing]. *Tradysii ta novatsii u vishchii arkhitekturno-khudozhnii osviti*, 2, 93–101 [in Ukrainian].
10. Rohotchenko, S. (2022). Artystychno kovalstvo Volodymyra Domina [Blacksmithing art of Volodymyr Diomiin]. *A+C*, 3–4, 156–160 [in Ukrainian].
11. Smith, G. F. H. (1972). *Gemstones*. 14th ed. London: Chapman and Hall.
12. Treyster, M. (2017). Bronzovaya matritsa, naydannaya v poyme r. Trubezh (ob ispolzovanii bronzovykh matrits s relefnyimi izobrazheniyami v Prichernomore v VI – IV vv. do n. e.) [The bronze matrix found in the bottom-land of the Trubizh river (on the use of the bronze matrices with relief images in the North Black Sea region)]. *Arheologiya i davnya istoriya Ukrayiny*, 2, 200–207 [in Russian].
13. Shmahalo, R. (2015). *Entsyklopediia khudozhnoho metalu: in 2 vol.* Vol. 1: *Svitovyi ta ukrainskyi khudozhnii metal. Klasyfikatsiia, terminolohiia, stylistyka, ekspertyza*. Lviv: Apriori [in Ukrainian].